

אבטחת איכות ע"פ התורה

תקציר

החכם שוקל את הדרכים העשויות להביאו להשגת מבוקשו לפני שהוא עוסק במטרה עצמה. הוא בוחן את התוצאה הסופית אליה הוא חותר ומוודא שאכן היא מתאימה לציפיותיו. הוא בודק איזה אמצעים עומדים לרשותו והוא בונה מהם את המסלול בו הוא יוכל להתקדם לקראת הצלחה מירבית. החיות וגם אנשים חסרי חכמה לא נחוונו ביכולת זאת של ניתוח מצב. הם רצים למטרה על פי ראות עיניהם. גם אלה וגם אלה נוחלים הצלחות וכישלונות. הצלחת החכם תדירה הרבה יותר. רמתו, מורכבותו ושלמותו של תוצאות מאמציו הן לאין שיעור גדולות יותר.

האמת הפשוטה הזאת מתנגשת עם טבעו הבסיסי של האדם. דרושים חינוך ושליטה עצמית כדי להתנהג בחכמה. התורה שבכתב עם התורה שבעל פה יחד מחנכות אותנו לנצל את הטוב שבנו כדי להפיק מעצמנו ומהסובב אותנו את המיטב לטובת עצמנו ולטובת החברה.

מבוא

כל הרוצה להגיע לתוצאה מסוימת צריך להתאמץ. גם החיה הטורפת חייבת לארוב ולרדוף אחרי טרפה. האיילים נודדים אחרי מרעה¹, האדם אחרי פרנסתו². בשונה מן החיה, האדם מסוגל להגיע למטרותיו בדרך עקיפין. האדם מסוגל להמציא פעולות אשר מרכיבות יחד מהלך מתוחכם. לפעולות אלה אין לכאורה קשר עם המטרה הנכספת. התוצאות הסופיות הן המוכיחות את עליונותה של חכמת החכם על פני פזיזות הכסיל. ישנה דרך הנראית קצרה אשר מתבררת כארוכה במקרה הטוב, או ללא מוצא במקרה הפחות טוב.

1. על פי איכה א,ו.

2. על פי תהילים ק"ד - יצא אדם לפעלו ולעבדתו עדי ערב.

"אמר רבי יהושע בן חנניה (...) ואמרתי לו: באיזה דרך נלך לעיר? אמר לי: זו קצרה וארוכה וזו ארוכה וקצרה. והלכתי בקצרה וארוכה, כיון שהגעתי לעיר מצאתי שמקיפין אותה גנות ופרדיסין, חזרתי לאחורי. אמרתי לו: בני, הלא אמרת לי קצרה? - אמר לי: ולא אמרתי לך ארוכה! - נשקתיו על ראשו, ואמרתי לו: אשריכם ישראל שכולכם חכמים גדולים אתם, מגדולכם ועד קטונכם"³

חובת השכיר ותועלת המעביד

חכמה איננה תחליף למאמץ עבור העצל. על האדם למלא ראשית כל את חובותיו הבסיסיות. יעקב אבינו מסכם עשרים שנות עבודה אצל לבן הארמי חמיו לאמור: "ואתנה ידעתן כי בכל כחי עבדתי את אביכן"⁴. באמרו "בכל כוחי" מתכוון יעקב שהוא הקדיש את כל הזמן המתחייב מעבודתו. וזה לשון הרמב"ם: "כך העני (ז"א הפועל י.ק.) מוזהר שלא יגזול מלאכת בעל הבית, ויבטל מעט בכאן ומעט בכאן, ומוציא כל היום במרמה אלא חייב לדקדק על עצמו בזמן"⁵. וכמו שנפסק להלכה גם בשולחן ערוך⁶. יעקב אבינו השקיע בתחכום יתר בעבודתו רק כאשר הוא נדרש להתמודד עם בעיה סבוכה: רמאותו של לבן. מול האתגר: "ואביכן התל בי והחלף את משכרתי עשרת מנים"⁷ יעקב ממציא שיטות חדשות ומקוריות. "ויקח לו יעקב מקל לבנה לח ולוז וערמון"⁸.

העבודות במצרים היא הפעם הראשונה שעם ישראל מקים פרויקט. שם, פריון העבודה נתפס כפועל יוצא של מספר שעות העבודה והאינטנסיביות שלה בלבד. בעיני פרעה העובדה שלבני ישראל יש אפשרות לחשוב על גאולתם מוכיחה שנותרו משאבים שעדיין לא מנוצלים. הזדמנות דומה לבטא את מצוקתם מצאו בני ישראל בירידת לחץ העבודה עקב מות פרעה הקודם: "וימת מלך מצרים". והיה באותו יום, יום מנוחה מן העבודה כדרך המלוכה שהיו כל שרי פרעה טרודים בהספדו, וגם את עבדיו העברים הניחו באותו יום. אז 'ויאנחו' 'שבכל יום (אחר י.ק.) לא הנחו להם לחקור"⁹.

3. עירובין נ"ג.

4. בראשית ל"א, ו.

5. הלכות שכירות י"ג ז'

6. חושן משפט של"ז כ' עיין שם

7. בראשית ל"א, ז'

8. בראשית ל"א, ז'

9. העמק דבר לנצי"ב שמות ב' כ"ג

בזמן הנותר הזה "שנתגלה", בני ישראל יכולים, על פי הבנת פרעה, לדאוג בעצמם לקש, אותה תוצרת עם פחות השקעה.

ייעול

למשה רבנו הייתה גישה שונה כאשר הוא גדל בבית פרעה. הוא האמין ששיפור תנאי העבודה יכולים להועיל גם למעסיק וגם לעובד. "וירא בסבלותם" ¹⁰ ראה שאין להם מנוחה. הלך ואמר לפרעה: מי שיש לו עבד אם אינו נח יום אחד בשבוע הוא מת, ואלו עבדיך אם אין אתה מניח להם יום אחד בשבוע הם מתים. אמר לו: לך ועשה להן כמו שתאמר. הלך משה ותקן להם את יום השבת לנוח.¹¹

במלאכת המשכן אנחנו מוצאים שמעבר נכון מדרישות (requirements) לתיכון (design) נחשב כחכמה רבה: "ובצלאל (...) עשה את כל אשר צוה ה' את משה"¹², "אשר צוה משה אין כתוב כאן, אלא אשר צוה ה': אפילו דברים שלא שמע מרבו הסכימה דעתו כמו שנאמר למשה מסיני"¹³. "אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: בצלאל על שם חכמתו נקרא. בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: לך, אמור לבצלאל: עשה לי משכן ארון וכלים, הלך משה והפך ואמר לו עשה ארון וכלים ומשכן. אמר לו: משה רבינו, מנהגו של עולם אדם בונה בית אחר כך מכניס לתוכו כלים, ואתה אומר עשה לי ארון וכלים ומשכן! כלים שאני עושה להיכן אכניסם? שמא כך אמר לך הקדוש ברוך הוא: עשה משכן וכלים. אמר לו: שמא בצל א-ל היית וידעת"¹⁴. מסביר הגאון: "חס ושלום שיהפוך משה (...) אלא שהתכלית הוא קודם"¹⁵.

להשקיע באמצעים המביאים לתכלית

"משכיל על דבר ימצא טוב"¹⁶ - הנה מי שהוא מעיין ומסתכל איך ראוי שיתנהג בדבר, ולא יעשה מעשיו (...) בהלה, הוא ימצא טוב בדבריו. כי זה ממה שיתיישר בו להגיע

10. שמות ב' י"א

11. שמות רבה פרשה א, כח

12. שמות ל"ח כ"ב

13. ילקוט תט"ז מובא ברש"י

14. ברכות נ"ה

15. ביאורי אגדות להגר"א ברכות נ"ה

16. משלי ט"ז א'

אל התכלית הנרצה. (...) והמשל שכאשר קרה לאויל רע מה מפני שלא השיג בסבות המביאות אותו להשגת מבוקשו¹⁷. והוא נקרא "זריז" כמו שמסביר רש"י: "זריז עדיף מזהיר. זהיר, שידוע להזהר בשעת מעשה שלא יעבור על המצוה. זריז, הרואה את הנולד ומתקן עצמו שלא יבא לידי כך. והיינו דאמרינן בע"ז¹⁸ זהירות מביאה לידי זריזות."¹⁹

המדרש משבח זריזות זאת המביאה תועלת, גם לא קשורה ישירות לפעילויות ההכנה: "אילולי שנתעכב אברהם לבדוק הסכין היה נשחט יצחק, אבל נתעכב לבדוק הסכין מיד נכמרו רחמיו של הקב"ה על יצחק ואמר הקב"ה לפמליא שלו ראו כמה זה הצדיק זריז לעשות דברי מאמרי, מיד אמר למלאך להצילו"²⁰
במשלי זריזות זאת נקראת "חכמת ערום": חכמת ערום הבין דרכו²¹ - "חכמת האיש הערום הוא הבין דרכו, שילך בה בשיתחכם בדרכים ובסדרים שיובילו אל חפציו. ואולם אולת הכסילים הוא הבין מרמה כי לא יתחכמו למצוא הדרכים הישרים אשר יגיעו בהם אל חפציהם"²²

הדרך לאיכות

היום אנחנו קוראים ל-"זריזות" או ל-"חכמת הערום" בשם כולל של "אבטחת איכות". רבי ישראל סלנטר כבר השתמש במונח זה של איכות כאשר כתב: "לתת עצה ותחבולה לעשות מנהג נכון (...) להתבונן בינה איך להמשיך האיכות"²³ ומסביר תלמידו בהקדמתו לספר: "כל דבר טוב ומועיל רק בחבלי עצה ותחבולה ייתמך"²⁴

17. רלב"ג משלי ט"ז א'

18. דף כ

19. רש"י חולין ק"ז

20. מדרש תנחומא פרשת צו סימן יג ד"ה (יג) זאת תורת

21. משלי י"ד ח'

22. רלב"ג משלי י"ד ח'

23. אור ישראל לרב ישראל ליפקין מסלנט מכתב א' חלק א'

אתגר ההתבוננות

החכמה והתבונה האלה מושגים רק ביגיעה רבה הנמדדת באיכות המאמץ. "ללמדך שכל דבר שבית דין מוסרים נפשם עליו הוא מתקיים (...) אמר רבי מנא: (...) כי הוא חייבם"²⁵, כשאתם יגיעים בו. רבי תנחומא בשם רב הונא: ובצלאל (...) עשה את כל אשר צוה ה'^{26,27}.

בעלי המוסר מעודדים אותנו להמציא "תחבולות" כדי להשיג את היקר מכל, יראת ה'. "ראה כי אין דברי החסידות ועיני היראה והאהבה וטהרת הלב דברים מוטבעים באדם (...) אלא ודאי שצריכים הם לאמצעים ותחבולות לקנות אותם"²⁸ התאמצות גרידא תוביל לכיוונים לא נכונים²⁹.

נזקי הפיזיות

החלטה על סמך התרשמות שטחית היא התנהגות שגויה המובילה לתוצאות לא רצויות. עולא מדגים לנו איך ניתן להגיע למסקנות סותרות כאשר מתבוננים רק בפן אחד.

"עולא איקלע לבבל. חזי מלא צנא דתמרי בזוזא. אמר: מלא צנא דדובשא בזוזא ובבלאי לא עסקי באורייתא! בליליא צערוהו. אמר: מלא צנא דסכינא בזוזא ובבלאי עסקי באורייתא!"³⁰ תרגום ופירוש: עולא נזדמן לבבל. ראה (שמוכרים שם י.ק.). מלא הסל של תמרים בזוז (מטבע קטן י.ק.). אמר: מלא הסל דבש (הפן החיובי של התמר: הדבש המזין בזול י.ק.) והבבלים לא עוסקים בתורה! (הלא הפרנסה הקלה יוצרת תנאים טובים ללימוד תורה! י.ק.) בלילה ציערוהו (האכילה המרובה של התמרים גרמה לו כאב בטן) אמר: מלא הסל סכינים (הפן השלילי של התמרים, כאב הבטן שהם גורמים) והבבלים עוסקים בתורה!"

ההתרשמות השטחית מובילה להחלטות שגויות ולבזבוז: "אל תרא יין כי יתאדם, כי

25. דבריס"ב מ"ז

24. שערי אור לרב יצחק בלור סוף פרק ו'

26. שמות ל"ח כ"ב24. שערי אור לרב יצחק בלור סוף פרק ו'

27. ירושלמי פאה פרק א' הלכה א', בראשית רבה פרשה א' י"ד

28. מסילת ישירים, הקדמה

29. עיין שם

30. תענית ט: פסחים פ"ח

יתן בכוס עינו יתהלך במישרים³¹ - אל תתן עינך ביין אשר יתאדם במראיתו והוא נחמד ומשובח. כי יתן - כי מי אשר יתן מראית עינו וחפצו בכוס היין הולך הוא במישרים רצונו לומר: אין דרך מעוקם לפניו, על כולם יחשוב כי ישרים המה כי לא יבחין עוד מעתה³².

הדוגמא המפורסמת יותר של חוסר התבוננות עם תוצאות חמורות היא זאת של אדם וחוה בגן עדן: "ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל"³³.

האסון הראשון של האנושות הוא פועל יוצא של מיקוד בטעם החיך ובנראה לעין (עיין פירוש הגר"א על משלי כ"ג ל"א) למרות שהקב"ה הזהיר אותם להתבונן במעשיהם: "בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן ואמר לו ראה מעשי כמה נאים ומשובחים הן (...) תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי"³⁴.

איכות מול כמות

ובכל זאת קיימת בין התנאים ההתלבטות בין הכמות לאיכות. ברור שריכוז המאמץ באיכות בא במידת מה על חשבון הכמות. "תנא; אותו היום סלקוהו לשומר הפתח ונתנה להם רשות לתלמידים ליכנס. שהיה רבן גמליאל מכריז ואומר: כל תלמיד שאין תוכו כברו - לא יכנס לבית המדרש. ההוא יומא אתוספו כמה ספסלי. (...) הוה קא חלשא דעתיה דרבן גמליאל, אמר: דלמא חס ושלום מנעתי תורה מישראל."³⁵ פסילת דרישת רבן גמליאל לאיכות נובעת מהצורך ללמד את כל ישראל תורה, ולא מיותר על תהליך הוראה משופר.

31. משלי כ"ג ל"א

32. מצודת דוד שם

33. בראשית ג' ו'

34. קהלת רבה פרשה ז ד"ה א (י"ג) ראה

35. ברכות כ"ח

הוכחה לכך ניתן למצוא כאשר המשנה מתבוננת על הלימוד מצד התלמיד. כאן דרישת רבי יהודה היא חד-משמעית: חייבים להתבונן היטב ממי לומדים לפני שרצים ללמוד, לחקור את הענין עד עמקו ולא להסתמך על סימנים. "רבי יוסי ברבי יהודה איש כפר הבבלי אומר: הלומד מן הקטנים למה הוא דומה? לאוכל ענבים קהות ושותה יין מגתו. והלומד מן הזקנים למה הוא דומה? לאוכל ענבים בשולות ושותה יין ישן. רבי אומר: אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו"³⁶. יש קנקן חדש מלא ישן וישן שאפילו חדש אין בו. " בשם הגר'א אמרו וכן במהר"ל:³⁷ אל תסתכל כלל בקנקן. זאת אומרת שעל פי רבי (רבי יהודה הנשיא י.ק.) אין להתרשם כלל אם המלמד הוא ילד או זקן. חייבים להשקיע בחקירה על חכמתו וידיעותיו של המלמד בלבד. במילים אחרות חייבים להשקיע השקעה משמעותית בהכנות לתנאי לימוד נאותים.

ברכת ה' היא תעשיר³⁸

מאמר זה מבהיר את החובה בחקר שרשרת הסיבות ותוצאותיהן ואיך התבוננות זאת מביאה להצלחה הגשמית.

הרב דסלר מרחיב את תחום היישום של החקר הזה מסיבה לסיבתה עד ל-"סיבת הסיבות"³⁹, והיא הקב"ה: "גם מדרגות החכם הן כערך עומק ידיעתו בהשתלשלות הסיבות, וסיבות הסיבות (...). הנה הכרת השגחתו יתברך היא הכרת הסיבה הראשונה לכל הסיבות"⁴⁰. למטרה נעלה זאת נאה ויאה לאדם להשקיע את מיטב כוחותיו. עם זאת, עלינו לזכור כי כל מאמציו של האדם עלי אדמות הם בגדר השתדלות בלבד: "(רבי טרפון אומר) לא עליך המלאכה לגמור, ולא אתה בן חורין להבטל ממנה"⁴¹. "צריך על כל פנים שתשתדל כפי מה שתוכל"⁴². ההצלחה באה לאמיתו של דבר מהשגחתו יתברך ואינה תוצאה ישירה של מעשיו של האדם השפל. "ומי ששם מבטחו עם זה בה' לא במה שהכין מהסבות אשריו כי השם יתברך ימציא לו חפציו, ואף אם שגג בהכנת הסבות"⁴³.

36. אבות ד' כ'

37. דרך החיים שם

38. משלי י' כ"ב

39. עיין מורה נבוכים א' ס"ט

40. מכתב מאליהו א', מדרגות בתורה ודרך ארץ, בשם רב שמחה זיסל מקלם

41. אבות ב' כ'

42. בית הבחירה למאירי שם

43. רלב"ג משלי ט"ז א'